

Kosti jsou vrženy

Máte pocit, že je v nadpisu chyba, protože tradovaný Caesarův výrok, užívaný dnes pro označení stavu nebo situace, kdy je vše rozhodnuto a již nelze couvnout nebo vzít rozhodnutí zpět, zní: Kostky jsou vrženy? Pak vězte, že nejde o překlep, ale záměr. Mezi kostmi a kostkami totiž existuje spojitost.

Co zajímavého se o kostech můžeme dozvědět v jazykových příručkách? Podstatné jméno ženského rodu kost patří k výrazům, jejichž původ nelze zjistit přesně. Jisté je, že slovo najdeme ve všech slovanských jazycích a že etymologové předpokládají spojitost praslovanského kostě s latinským os, řeckým ostéon či staroindickým asthi-. Všechny podoby nejspíše vycházejí z předpokládaného indoevropského základu ost(i), přestože je poněkud nejasné, kde se ve slově vzalo na počátku k.

Podstatně přesnější údaje lze zjistit o pojmenování souboru všech kostí u obratlovců, tvořících pohyblivou oporu jejich těla – označení kostra se ve významu skelet užívá jen v češtině a slovenštině. Vytvořil ho Jan Svatopluk Presl počátkem 19. století. V jiných slovanských jazycích může slovo kostra znamenat hromadu dřeva, případně rybu nebo také druh trávy (připomeňme i českou kostřavu z čeledi lipnicovitých). Tato pojmenování však s největší pravděpodobností nemají spojitost s kostmi, ale odvozují se z indoevropského kořene kes- s významem škrábat nebo česat. Ten se skrývá i ve slovech kostřbatý (s původním významem vlasatý, rozčuchaný) a zřejmě ve výrazu kostřč, ve staré češtině nazývaném kostřec.

Jisté není těžké si odvodit, že se slovem kost souvisejí např. výrazy kůstka, kostička, kostní, kostěný, kostlivec, kostnice, kostice a také vykostit, kostnatý, kostnatět, zkostnatělý. Patrně si vzpomenete i na léčivou rostlinu kostival (obr. 1). Její české jméno bývá vysvětlováno dvěma výklady. Může jít o tzv. polokalk (zjednodušeně řečeno poloviční překlad) německého Beinwell (Bein znamená kost, well/wallen je srústat). Vyloučen však není ani čistě domácí původ, pak jde o spojitost se slovesem valit, svalovat ve významu scelovat. Kostival napomáhá srústu kostí i zacelování (zavalování) různých ran. K příbuzným slovům patří (možná poněkud překvapivě) i košťál. A jistě bychom neměli opomenout ani slova kostižer (vleklý tuberkulózní zánět kostí) a kostitřas (staré jízdní kolo s dřevěnými nebo kovovými obručkami po obvodu kol, jehož přední kolo je výrazně větší než zadní).

Pokud vás napadlo i poněkud zastaralé slovo pakostnice, pak jste na špatné stopě. Vleklé ochuravění kloubů (dna, revmatismus) zachycené v Příručním slovníku jazyka českého (1935–57) v podobě pakostnice a pakostnice etymologicky s kostí nesouvisí, přestože prý i Jan Hus soudil, že tě nemoci tak říkají proto, „že po kostech se

tluče“. Toto vysvětlení je však lidovou etymologií. Pakostnice souvisí se staročeským výrazem pakost, u něhož Staročeský slovník (<https://vokabular.ujc.cas.cz>) uvádí významy protiventství, nesnáz, obtížná nepříjemnost, trápení, soužení, zdravotní potíže. Slovem pakosta označovali naši předkové záškodníka, vojáka určeného k působení škod nepříteli na majetku; pakostiti znamenalo škodit, působit nesnáze.

Ještě jednou zmiňme Jana S. Presla. Jeho stopy v názvosloví mineralogie, zoologie, botaniky i chemie jsou obdivuhodné. Mnohé jím navržené názvy užíváme dnes běžně, z oblasti chemie připomeňme třeba draslík, kyslík, dusík, vápník, křemík nebo hořčík. Jeho termín kostík, navržený pro prvek vyskytující se ve všech živých organismech, a především v kostech a zubech, se však neujal a byl nahrazen mezinárodním slovem fosfor.

Kosti, kůstky, kostky, kostičky

Je načase podívat se na vztah slov kost a kostka. Jde jen o zdánlivou blízkost, nebo jsou slova skutečně příbuzná? Spojitost je velmi těsná – praslovanské kostьka je zdobnělina slova kost. Např. ve Slovníku česko-německém (Jungmann 1835–39) najdeme u hesla kost v příkladech větu: Hrátí v kostě (kosti). Jako hrací kostky totiž původně sloužily zvířecí hlezenní kosti, obvykle ovčí a kozí. Mívaly podobu jakýchsi špalíček a nemusely sloužit pouze k výrobě hracích kostek. Špalíčky se používaly i k předpovídání budoucnosti. Nejstarší hrací kostky pocházejí prý již z nálezů na keltských opidech. Zatímco u nás se klasický krychlový tvar kostky objevuje až ve středověku, v prostředí římské říše je znám od dob daleko dřívějších. Obliba her s těmito pomůckami přetrvávala po celý středověk, jako materiál nesloužily jen kosti, ale i parohy, dřevo, kámen nebo kov. V Elektronickém slovníku staré češtiny je uvedeno, že nelze jednoznačně určit, kdy došlo k rozpadu původního polysémního výrazu na dvě samostatná slova: kóstka „kústka, malá kost“ a kostka „hrací kostka“. V současné češtině kostku a kústku rozlišíme, ale zdobnělina kostička může rozjadřovat oba významy.

Protože kost patří k základní slovní zásobě, není divu, že se v průběhu staletí objevila v nejrůznějších ustálených slovních obrazech. Mnohých z nich jsou stále živé, jiné se objeví pouze příležitostně. Týkají se např. fyzického vzhledu – být vychrtlý na kost, být kost a kůže, o jeho kosti by se člověk popíchal (obdobou jsou spojeny se slovem kostra – být učiněná kostra, je to hotový kostroun); pocitu chladu – být promrzlý/ztuhlý na kost, mráz proniká až do kostí; lidských vlastností a zaměření – je to dobrák od kosti, je to učitel/voják/chůva do morku kosti. Množným číslem kosti se expresivně pojmenovává lidské tělo a jeho kondice – mít už staré kosti, mít zdravé kosti, protáhnout své

1 Kostival lékařský (*Symphytum officinale*) u nás roste hojně na vlhkých loukách, v ruderalních trávnících, příkopech a na březích vodních toků. Už od středověku byl používán jako léčivá bylina. Vyobrazení z herbáře benediktinského mnicha Vituse (Veita) Auslassera z r. 1479, žijícího v klášteře sv. Šebestiána v Ebersbergu u Mnichova

staré kosti, hejbnout/klátit kostrou, rozhybat si kostru, hledám, kde bych složil kosti. Ten, kdo má kosti v břiše, je líný; sobecký člověk zase háže druhým jen holou kost; násilníci vyhrožují, že protivníkovi zpěrážejí všechny kosti v těle. Hezké dívky bývají hodnoceny výrokem to je (pěkná) kost/kústka a pokud je postava románů hodnocena jako člověk z masa a kostí, pak je životná a pro čtenáře zajímavá.

Na závěr ještě tvaroslovná poznámka. Jistě si pamatujete, že slovo kost je jedním ze čtyř vzorů podstatných jmen ženského rodu. V 6. pádu množného čísla se ve spisovné češtině užívá tvar (o) kostech. Pokud zalistujeme Českým jazykovým atlasem (<https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/heslo/4/181>), můžeme si prohlédnout mapu, z níž je patrné, že na velké části našeho území je běžný nářeční tvar (o) kostích, případně kostich, na části Moravy (o) kostách/kostách. Také ve 3. pádě jsou zachyceny podoby kostím/kostim a kostám místo spisovného tvaru kostem. Nejde o jev ojedinělý. Řada substantiv ženského rodu kolísá mezi vzorem kost a píseň. Jde o velice dlouhodobý a stále trvající vývojový pohyb. U mnohých slov se dvojí zakončení prosadilo i do spisovného jazyka. Ze slov zakončených stejně jako kost, tedy na -st, k nim patří lest, mast, past, pelest, plst, pěst, propust. Tvary 3. pádu pastem/pastím, mastem/mastím či 6. pádu pastech/pastích, mastech/mastích jsou z jazykového hlediska rovnocenné.

Nezbývá, než popřát všem čtenářům zdravé kosti celý letošní rok.

Použitou literaturu a internetové zdroje uvádíme na webové stránce Živý.